

A HITELESSÉG DEFINÍCIÓJÁNAK MARGÓJÁRA

*Rendhagyó gondolatok Szabó István
vizafogói templomának újjáépítéséről*

Kovács Dániel lényeges kérdése a Tours-i Szent Márton és Flúei Szent Miklós-templom felújítása kapcsán: Elképzelhető-e az, hogy az építő közösség és az általa teremtett körülmények alkotó módon, az építész által koordinálva szervesülnek részévé egy ház születésének és fenntartásnak? És persze, feltéve hogy igen: magunknak éreznénk-e ezt az építészeti? Válasz: Addig nem lehet alkotó szervesüléstől beszélni, amíg abban a hitben élünk, hogy az építészeti örökség – ezen belül a templomépítészeti – védelmének és folytonosságának módszertanát közmegegyezően alapuló princípiumok vezérlik és véglegesítik. Amíg abban bízunk, hogy az építész gyakorlata ideálok oksági folyománya, addig – pusztán az

idealizmus lélektani természeténél fogva – az eredményben mindig csalódnunk fogunk. Noha a magasabb eszméknek közvetett hatásuk van mind a tervezők, mind a tervet befogadó közösség gondolkodására, alkalmazásuk nagyon is emberi kezekben nem tud felnőni az óhajtott kohézióhoz: a részletek önálló életet élve egyéni érdekek szobrászszerszámai által nyerik el végső alakjukat. Az eredmény kíméletlen véső és karcoló mozdulatok lenyomata, amelyek műalkotásként csak utólag értelmezhetők. Ez alapozza meg a történet, az író és a pszichológus diagnózisát, és ássa alá az építészeti alapvetően morális olvasatait. Nehéz lenne rátalálni egy olyan tézisre, amely az építészeti tervekben az Architektúra nagy igazságára

Szerző: KATONA VILMOS
Fotó: BUJNOVSZKY TAMÁS

következtethetne. Legfeljebb bizonyos eszmék pluralizmusáig juthatnánk, mint a tektonika és a sztereotómia², amelyek kivül csak a személyes attitűd típusainak jut valós szerep az alkotás folyamán. Olyanoknak, mint az átláthatóság, a titokzatoság, a tisztaság, a bonyolultság, a lojalitás, az individualitás, a civilizáltság vagy épp a barbarizmus. Mindez más színezetben veti fel a hitelesség kérdését.

Mi hiteles az építészetben?

Minden építészeti szakterületen kimutatható, hogy az autentikusság feltételeiről nincs közmegegyezés. Mi sem igazolja ezt jobban, mint az a *Műemlék, identitás, rekonstrukció* címmel szervezett ICOMOS konferencia (2016. november 8., MTA), amely a nemzeti felújítási programok várokozásokkal teli időszakában a figyelem középpontjába került.³ A rendezvény a szakma legjelesebb képviselőit vonultatta fel, mégsem adott megnyugtató választ arra, hogy követendő minta-e a füzéri vár vagy a visegrádi Salamon-torony mérvadó-e inkább, nem is beszélve a savariai Iseum helyéről a két szélső példa közti légüres térben.

A karták és zsargonok seregszemléjétől még remélni lehetett, hogy létezik általános meghatározás az autentikusságra a nemzetközi örökségvédelmi irányelvek közt, noha egyetlen pillantás Drezdára vagy Berlinre, ott Franco Stella Humboldt Forumára (legújabbban a Neue Nationalgalerie-re) elég lett volna, hogy megértsük, minden érték átalakulóban van. A budai Vár rekonstrukciójának mai koncepciója éppolyan életerős támogatókra talált, mint saját gondolatosságán belül Gerő László vagy Janáky Istváné, ami eliminálja a mindenkor szakmai érvek alapján meghozható döntések illúzióját. Merthogy e vonatkozásban csakis Henri Lefebvre-nek (ittthon György Péternek) lehet igazat adni: az építészeti tér a politikai akarat produkuma és az ezzel összefonódó társadalmi rend legközvetlenebb kifejeződése. Ez adja mindenkor kohézióját.

A hitelesség egy másik lehetséges megközelítése a fel-fel-támadó, ám ma sem helyén kezelt regionalista vita, amelynek elfeledett epicentruma a Christian Norberg-Schulz és Kenneth Frampton hívei közti elméleti törésvonal mentén keletkezett, és ami a gyakorlatban az építészeti „ellenállások” posztmodern és kritikai olvasatai között feszül. Másképpen hihető Robert Venturi, Aldo Rossi és Ricardo Bofill, mint Jørn Utzon, Peter Zumthor és Álvaro Siza, mert az előbbieket a letűnt korokért táplált passzív együttérzés, utóbbiakat a hely szellemére kihelyezett érzéki hedonizmus teszi az eredetiség értelmében „hitelessé”. De hiteles vajon a kettőt beolvasztó szalmatetős regionalizmus is?

Az autentikusság harmadik nézőpontjaként – templomról szólva – az is lényeges, hogy az egyházi közösség mit tart követendőnek saját liturgikus gyakorlatára nézve, ám tapasztalható, hogy itt sincs közmegegyezés. A keresztény istentisztelet gyökereihez való visszatérés a 20. század eleje óta foglalkoztatja a katolikus egyházat, de az ebből fakadó *ressourcement* egyszerre két területen fejtette ki hatását:

az utolsó vacsora közösségének újra-feltalálásában a centrális térszervezés által, emellett egy aktív nihilizmusban, amely a „lényegét” a „rarakódott hagyománytól”, vagyis antropomorf tagjaitól, gerincétől és fejétől (tematikus tereiről, tengelyességétől és szentélyétől) elidegenítette.

Ezek hiányában a spirituális aranykor víziója megfoghatatlan maradt és olyan közérzetet keltett az egyházban, mint ha a kereszténység történetének első fontos évszázadát közel két évezred hiábavalóság követte volna – egy ilyen idealizmus következményeivel a II. vatikáni zsinatnak is szembe kellett néznie.⁴ Gyógyírt akkoriban a Rajna menti teológiai ártól vártak, ami nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A 2007-es új liturgikus rendelkezések után ma ismét teret hódít a latin gondolkodás a mérlegelés nagy (emeritus) pápája, XVI. Benedek hatására, de a végkifejlet az augsburgi vallásbékéhez hasonlít. Utóbbi pedig már Lefebvre-t, sőt Nietzsche évszázadokkal megelőzve igen realista módon kezelte a tagokra szakadt nyugati kereszténység teológiai vitáit: *cuius regio, eius religio* (akié a föld, azé a vallás). Ártatlanságról tehát nem lehet szó. Szabó István temploma esetén sem áll ez másként, ahol a kor erős politikai erőtere folytán még kevésbé tekinthetünk el a determináció hatásaitól.

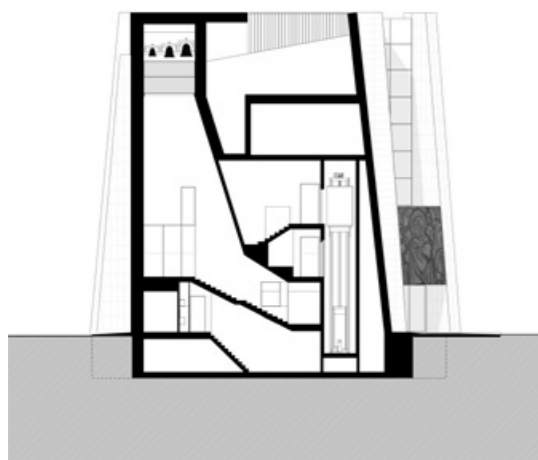
Hol húzódnak a determináció határai?

A vizafogói Tours-i Szent Márton-templomot a legendás modern építész, belsőépítész és szobrász tervezte 1981–82 folyamán. Az akkor már 67 éves mester megbízását Lékai László bíborostól, de Bíró Imre béketanácsai titkár közbenjárására kapta. Bíró 1972-től a Szabó István legfontosabb munkái közt említhető farkasréti Míndenszentek plébániatemplom lelkésze, majd 1975-től a rendszerváltásig országgyűlési képviselő, az Elnöki Tanács tagja, végül Kádár János gyónató papja is volt.

A magas körökben indított kezdeményezés hatására Kádár egy 1981. június 6-án kelt levélben személyesen kezkesedik a vizafogói „káporna” felépítéséről, amelyhez a tervező személye is már adott. A készülő 3-as metrő

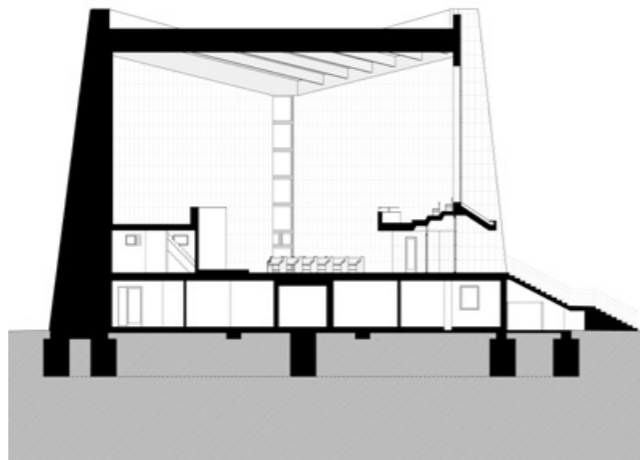
**SZABÓ ISTVÁN
ÖRÖKSÉGÉNEK MAI
INTERPRETÁCIÓJAKÉNT
HATÁROZZA MEG
ÖNMAGÁT**

nyomvonalai miatt kiemelten kezelt épület Kádár 1977-es vatikáni fogadtatásának, VI. Pál pápa keleti nyitására is egyfajta viszonyzó gesztusa. A feldolgozott források (építés közbeni levelezések, az átadáskor rögzített beszédek és a korabeli sajtó közlései) szerint a templom megépítése az egyházi és állami érdekek összefonódását manifesztálta⁵, de a hivatali akadályok anyagi áldozattal nem járó elgördítése a rezsim részéről valójában szerény könyöradomány volt. Az 1985 végére, javarészt nyugati segélyekből és hazai felajánlásokból elkészült templom lehetetlen helyzetből mentette ki az anyalföldi katolikus közösséget, amely az 1952-ben ellenszolgáltatás nélkül kisajátított telkeinek elvesztése után harminc évet töltött egy Farangepán utcai beázó pincében. Szabó Váci úti épületének tömegét egy 16×16×16 méter oldalhosszúságú kubusból vezette le, amelynek részletei már csak a kivitelezéskor használt pallértervekből rekonstruálhatóak. Az eredetileg acélbordák közé rakott, bazalt ciklopfalból tervezett templom belsőjébe a tömeg levágott függőleges élén át jutott be a fény. A délkeleti sarkon nyílt a bejárat is, de a földszint helyett az első emeleten, ahová az utcáról ünnepélyes lépcső vezetett.

is megőrizték. Legfigyelemreméltóbb ezek közül a diagonális alaprajzi elrendezés, amely a Váci út észak-déli cardója mentén bátorító színfoltnak, a zárt sorú beépítés ellen lázadó individualista állásfoglalásnak számított, de történeti szempontból nem volt úttörő. (Már a II. vatikáni zsinat alatt így épül Gabriel Guarda és Martín Correa Szentháromság kolostortemploma a chilei Las Condesben, 1964-ben. A típus látványos példája a zsinat utáni első évekből Étienne Gaboury kanadai építész 1966-os winnipegai brutalista temploma. Itthon hasonló megoldású Török Ferenc nemesbetei temploma 1976-ban és Csaba László békásmegyeri Boldog Özséb-plébániája 1984–87 között.) Az akusztikai előnyökkel is kecsegtető modell mint egyházi jelkép a zsinat szellemiségét és az új római misének megfelelő „progresszív” gondolkodást tükrözte. Saroktól sarokig futó szakrális tengelye hosszaházasan, míg a szentély

A földszinti plébánia talapatára emelt templom avantgárd portrészoborként állt egy később elkerített tér közepén. Homlokzata az akkori szomszédjainál magasabb volt és az utca beépítési vonalánál valamivel beljebb húzta meg a határt a külvilág és a liturgikus tér között. A templom kivitelezését még 1982-ben Borsányi Pálra bízták, aki mérnökként az architektúra és a szerkezet főbb elemeit is ábrázolta. A plébános, Herpy György emberére talált az „igazi építésben”, akinek közvetetten a templom világos travertinburkolata, közvetlenül pedig a mennyezeti Kipszer térrács, Szabó István védjegyeként elhagyása köszönhető. Budapesten a Táltos utcai katolikus (1976–79), az Ildikó téri református (1978–83), valamint a dunajvárosi (akkor Dunapentele) református templomban⁶ (1982–85) is alkalmazott, tetra- és oktaéderekből szerkesztett térrácsos tartó a fődém és egy akusztikai álmennyezet terhet hordta volna, de helyette halszáka alakban rakott ragasztott fagerendát építettek be lambéria burkolattal. Az efféle megrázkódtatások ellenére a templom alaprajzi elrendezését és a befoglaló mértani formát a Borsányi-féle kiviteli tervek

– eszmei középpontként – centrálisan szervezi a teret, így megvalósul benne a dinamikus és statikus szemlélet szintézise. Jellegzetes megoldás a szintek különválasztása is, amit részint a helyszűke, részint a tömeg kiemelésének szándéka indokolt. Külön bejárat volt feltárható a földszinti paplakás, az irodák, káplánszoba, konyha és közösségi terem együttese, melyek kertkapcsolatai csak igen félénk formát öltöttek, például egy sarokpillérek közötti, meg sem épült előtető formájában. A tervezőváltás következményeit a tömegformálásban főként a nyugati főhomlokzat harangtornya mutatta, amely rátett prizmaként étkelenkedett egy méretes kereszt alatt. Szent Márton kardja – mondták. Kevésbé bizonyult ilyen közérthetőnek az üvegsávok által felszabdalt kitérő falak kompozíciója, amit az építész a kegyes tetteiről híres szent félbe vágott köpenyével próbált magyarázni – sikertelenül.

Az építés történetéből, amelyet Berecz Tamás a templom újjáépítésének feladataiból kinövő DLA értekezésében⁷ kimerítően feldolgozott, Szabó István alakja – okkal és jogosan – mint meg nem értett zseni bontakozott ki. Szabó öreg kora, ingyenes felajánlása kénytelenül vállalt munkája és megbízásának visszavonása ellenére is kitarított elvei mellett. Nem meglepő, hogy a felújítási tervek margójára is azt írták, „Hommage à Szabó István”, ami aktuálisan két törekvést jelentett: rekonstruálni a mester eredeti elképzelését és ahol lehet, a mai technológiai és funkcionális igényekhez, a megváltozott városképhez igazítani a meglévő templomot. Ez érvként szól a folytonosság mint alkotói attitűd mellett, de értéktételezőként kísértésekkel jár. Azzal a kísértéssel például, hogy Szabó István tisztelete – ismét új szempont – legyen a hitelesség mércéje az épület helyett.

Folytonosság: tény vagy eladható üzenet?

Legszembetűnőbb változást az épület Váci úti főhomlokzata jelenti, ahonnan eltűnt az ünnepélyes lépcső. Az ölnyi széles járható falal felvastagodott tömeg most nem két gyamolító pillér között, hanem egy tömbként hasad fel a járdától a tetőig. A bejárat és a tágasra szabott közösségi teremhez közvetlenül csatlakozó előtér a földszinten van. Fő vertikális közlekedőként innen egyenes karú lépcső indul és vezet az istentisztelet terébe a régi és az új homlokfal között. Ugyanabban a pufferezőzónában kapott helyet a lift, a karzatra felmenő lépcső és a korszerű épületgépészet is. Az új lépcsőház nagy belmagasságát, tiszta, fehér légtérét a kintől beáradó szűrt és színezett fénypázmák falra tapadó foltjai tagolják. Itt figyelmelek leszünk egy görögkereszt formájára, amely üvegablakként a több emeletet átfogó függőfal része. Csak az veszi észre, aki akarja.

A kettős falban a tető közelébe kerültek a harangok. A köztér hangfüggőként szigetel a külső forgalomtól, de egyúttal közelebb viszi az építményt az utca beépítési vonalához. A formai egyszerűsödés a profántól tartalmi távolodást eredményez. E paradoxnak tűnő gesztus ugyanazt kívánja elérni mai eszközökkel, amit korábban az ünnepélyes lépcső és az épület vertikális kettéosztottsága. Épp úgy, mint a Kipszer rácsra tervezett álmennyezet, amely az égi szféra megfoghatatlanságát kívánta egykor az anyagvilág strukturalista eszközeivel érzékeltetni. Harmincöt év elteltével Szabó térrácsát és mennyezetét egy origamiszerű akusztikai lemez idézi.

A geometrikus tárgy kortárs reflexió a mester egy labból hajlított szobraira, amelyek akarva-akaratlanul a folding gondolatát is felvetik. Bár a lépcső és az álmennyezet kivitelezése avataltan szemmel megfelelőnek tűnik, valójában sokszori újrabontás után sem érte el a tervben kitűzött igény szintet. Ez jellemzi a liturgikus tér travertin padlóburkolatát is, amelyre az eredeti, szebb arányú követ önkényesen lecserezték. A belső falburkolattal együtt szerencsére megmaradt a tér homogén érzete.

A fabútorzat minimalizmusra törekszik és valamelyest egyszerűsíti a korábbi karéjos elrendezésen. Az oltárt különös baldachin foglalja keretbe, amely belül fehér, kívül tölgyfa burkolatot kapott.

A szentély legalább jelzésértékű kiemelése és megkülönböztetése a tér többi részétől több mint szükséges a katolikus templomokban.⁸ A felmagasított szerkezet magába rejti a sekrestyét, de eltakarja a szentély fölötti kórust, ami elegánsnak nem nevezhető, de nem is számottevő veszteség. Ha a délnyugati karzat tükörképe az oltár fölött ma is látszana, a szentély teatrális értelmét vonná maga után. Helyette a túlzottan sok hangtechnikai eszköz, a konferenciaberendezéshez hasonló oltár és ambó váltja ki ezt a hatást. A földszinti alaprajz az eredeti állapotnak megfelelő helyiségcsoportokat lényegében megtükrözi, így a közösségi terem védettebb és tágasabb szegmensbe kerülhetett. Ám a régi középfolyosó séma helyett inkább az egybenyitható terek megoldását

választották az építésszek, ami kiterjed a kertkapcsolatokra is. A lelkesültség és a közösségi terem széles teraszok által bővíthető a kert felé, így a növényzet másodlagos térfalként új értelmet nyer. A belső egységet kezdetektől fogva kereső terv részben környezetének összetettsége miatt, részben saját racionalizmusának ellensúlyozására folyamodott formateremtő erővel új arányokhoz és térkapcsolatokhoz. Bizonyos részletek azonban elszikadtak, mint az új bejáratral szemközt elhelyezett gyóntatófülké,

amely akusztikai alkalmatlansága miatt máris a múlt része. Ki lehetne térni a szentély-szkéné nyílászáróira és a fölötté takarásban – jobb híján – lomtárrá avasztált karzat utóéletére is, de ehhez a hamisítatlanságnak ismét új definíciója volna szükség. A lépcső elhúzásának következménye a belső térben, hogy a bejárat az északnyugati sarkon nyílik a korábbi középtengelyes megközelítési helyett, ami a térszervezés centrális jellegét erősíti. Az oldalról feltárt tér irányított szerkesztésének közérthetősége nagyban csökken azáltal, hogy a bejáratról rövid úton az előretolt szentélyhez érünk. A tér orientációjának esetlegességét az oltárral szemközti zárt térbővület is fokozza. A régi kapu előtere a délnyugati karzat alatt Flúci Szent Miklósnak, svájc védőszentjének kápolnáját és oltárát fogadja be, amely az 1980-as évek sachselni adományozóira emlékeztet. A rejtett felülvilágítóval barátságossá tett tér kápolnaként indokolt (főként mint keresztelőkápolna lenne az), de helyzete a szentély tengelyes ellenpontjaként vitatható. A két, egymással farkasszemet néző oltár elrendezése együtt a hangsúlyosá tett keresztengellyel ellenkező hatást ér el, mint Szabó István

diagonális képlete: a szentély felé terelő dinamizmus megtorpan, elbizonytalanodik, fókusz feloldódik a befoglaló kubusban. Berecz Tamás és Batári Attila mesterműve Szabó István örökségének mai interpretációjaként határozza meg önmagát. A kvalitásos építészeti beavatkozás azonban szabad döntéseket hozott arról, hogy mit tartson meg, és mit hagyjon figyelmen kívül

Szabó örökségéből. Előbbire példa a mennyezet és az anyaghasználat, utóbbira a térszervezés. Mivel a szakrális építmények lényege az utóbbi, az eredmény inkább tűnik egyéninek, mint a készen kapott gondolatosság folytatásának. A hitelesség szempontjából kiértékelve: önmagát igazoló döntés, tudat alatti ellenérzés mindazzal szemben, amit üzenetével „képvisei”. Tartalmi útkeresés és kiforrott formaérzék. Ambíció és ennek elfojtása. Mindkettő után még sok a tanulnivaló, de a legfontosabb, hogy nem hiszünk már az autentikusság definíciójában.

¹ Kovács Dániel: *Az önazonosság nyomában*. Octagon 2018/1, 36–47. o.

² A tektonika az elemek egymásra építéséből, a sztereotómia a tömeg

részekre osztásából levezetett alkotómódszer.

³ Az előadások hozzáférhetőek a tervlap.hu/web/tovabbkepzes/tanfolyam/id/63 címen (megtekintve: 2018. június 3.).

⁴ Ralph M. Wiltgen: *A Rajna a Tiberisbe ömlött*. Szent István Társulat, Budapest, é. n.

⁵ Balássy László: *Nemcsak Vizafogó, hanem a főváros közkinccse is*. Új Ember, 1986. december 1., 48. o.

⁶ Vilmos Katona – Zorán Vukosavljev: *Modern Tradition and Liturgy. Architektúra & Urbanizmus* 46 (1–2), 2–23. o.

⁷ Berecz Tamás: *Determináció – Az építészeti mű megvalósulásának keretei*. DLA értekezés, BME, 2017.

⁸ Földváry Miklós István: *A latin rítusú templomter kialakításának mai lehetőségei*. In Pánczél Hegedűs János (szerk.): *A jó harc*. Casa Editrice „La Magione” – Miles Christi, Poggibonsi – Budapest, 2006, 151–177. o.